

بررسی و مقایسه عوامل مؤثر بر نگرش زیست محیطی زارعان عضو و غیر عضو تعاونیهای کشاورزی شهرستان شیراز

میثم منتی زاده^۱، غلامحسین زمانی^۲

تاریخ دریافت: ۹۱/۳/۱ تاریخ پذیرش: ۹۱/۸/۶

چکیده

این پژوهش با بررسی و مقایسه نگرش زیست محیطی زارعان عضو و غیر عضو تعاونیهای تولید کشاورزی در شهرستان شیراز می‌کوشد تا سازه‌های مؤثر بر شکل‌گیری نگرش زیست محیطی هر دو دسته زارعان را مشخص کند. در پژوهش حاضر از طریق نرم افزار SPSS، آماره‌های تی استیودنت، همبستگی پیرسون و رگرسیون چندگانه محاسبه شدند. ابزار تحقیق، پرسشنامه‌ای با سؤالات بسته و باز برای جمع‌آوری اطلاعات از ۲۷۲ نفر از زارعان شهرستان شیراز بوده است. روایی صوری پرسشنامه توسط استادان بخش ترویج و آموزش کشاورزی دانشگاه شیراز و پایایی آن از طریق جمع‌آوری اطلاعات از ۳۲ زارع خارج از جامعه آماری و آزمون آلفای کرونباخ تأیید شد. نتایج این تحقیق نشان داد که زارعان عضو تعاونیهای تولید کشاورزی نگرش مثبت‌تری نسبت به حفظ محیط زیست دارند. برپایه نتایج حاصل از رگرسیون چندگانه، سه متغیر: ۱. میزان آگاهی از نتایج مضر برخی فعالیتها، ۲. دانش زیست محیطی و ۳. اعتقاد به هنجارهای اخلاقی در مجموع توانسته‌اند ۳۶ درصد از تغییرات در نگرش زیست محیطی زارعان عضو را تبیین کنند. دو متغیر آگاهی از نتایج مضر فعالیتها و ارتباط با کارشناسان کشاورزی نیز حدود ۷۰ درصد از تغییرات در نگرش زارعان غیر عضو را پیش‌بینی کردند. بنابر نتایج، توصیه می‌شود که در برنامه‌های آموزشی تعاونیها، آگاه‌سازی هر چه بیشتر زارعان از نتایج فعالیتهاشان بر روی منابع پایه زیست محیطی، افزایش دانش زارعان در مورد فعالیتها، حفاظت از منابع پایه زیست محیطی و تربیت اخلاقی زارعان در جهت پایبندی هر چه بیشتر به رعایت اصول اخلاقی در برخورد با محیط زیست مورد تأکید قرار گیرند تا باعث ایجاد نگرش مساعد نسبت به حفظ این منابع شوند.

واژه‌های کلیدی:

نگرش زیست محیطی، تعاونی تولید کشاورزی، زارعان، شهرستان شیراز

۱. دانشجوی دوره دکترای رشته ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران (نویسنده مسئول)
e-mail: tarvij86@gmail.com

۲. استاد گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران

مقدمه

شرکتهای تعاونی رسالتهای متنوعی دارند و اهداف گوناگونی افزون بر جنبه‌های اقتصادی و اشتغال و تولید دنبال می‌کنند که از آن جمله می‌توان به پرورش ابعاد اجتماعی- فرهنگی اعضا اشاره کرد. یکی از زمینه‌های بعد اجتماعی- فرهنگی، رفتارهای زیست محیطی اعضا و عوامل مؤثر بر آن می‌باشد که روز به روز در جهان با ابعاد تازه تر و احساس مسئولیتی فراتر از گذشته در حفظ و ارتقای آن مطرح می‌گردد.

کشاورزی بر رفتارهای زیست محیطی کشاورزان تأثیر می‌گذارد و نیز از آن تأثیر می‌پذیرد؛ به بیان دیگر، اثر فعالیتهای کشاورزی بر روی کیفیت آب و خاک، وابستگی زیادی به رفتارهای زارعان دارد. برای مثال استفاده زیاد از آفت کش‌های شیمیایی توسط زارعان، آثار وسیعی بر آبهای سطحی و زیرزمینی می‌گذارد. همچنین سلامتی بشر با نوشیدن آب، خوردن غذا و محیطهای شغلی آلوده به این آفت کش‌ها در خطر است. بنابراین، مطالعه رفتار کشاورزان و دیدگاه آنها در مورد آثار آفت کش‌ها بر محیط زیست و سلامتی انسانها ضرورت دارد (Lichtenberg and Zimmerman, 1999). در واقع کشاورزان ارتباط مستقیمی با محیط زیست مثل منابع آبی و خاکی دارند و رفتارهای آنها می‌تواند تأثیرات مثبت یا منفی زیادی بر این منابع داشته باشد. به عبارتی، آنها می‌توانند با رفتارهای درست خود موجب حفظ و نگهداری منابع طبیعی نه تنها برای نسل حاضر، بلکه برای نسلهای بعد شوند. برای شکل‌گیری رفتارهای موافق با محیط زیست، ابتدا باید نگرش مثبت در این زمینه به وجود آید. نگرش زیست محیطی اشاره به اعتقادات افراد نسبت به مسائل زیست محیطی معین دارد که برای مثال در این باره می‌توان موارد زیر را برشمرد: اعتقاد افراد در مورد آلودگی آبها؛ میزان مصرف کودها و سموم شیمیایی؛ مسئولیت‌پذیری دولت، صنعت و افراد جامعه در قبال محیط زیست؛ میزان آموزشهای زیست محیطی و غیره (Murphy, 2004). در واقع نگرشهای زیست محیطی مجموعه‌ای از عقاید و احساسات یک شخص نسبت به موضوعات و فعالیتهای مرتبط با محیط زیست است و به طور سنتی به صورت یک سازه دوقطبی بدون بعد دیده

می‌شود. نگرش زیست محیطی همچنین به صورت یک‌سازه چندبعدی مرتبط با جهت‌گیری‌های ارزش‌محور نیز دیده می‌شود که در برخی مطالعات دارای دو بعد (زیست‌بوم‌محور^۱ و انسان‌محور^۲) (Thompson and Barton; 1994) و در برخی دیگر دربردارنده چند بعد (خودمحور^۳، انسان‌محور و زیست‌بوم‌محور) است (Schultz et al., 2004; Snelgar, 2006; Hansla et al., 2008). استرن و دیتز در سال ۱۹۹۴ بیان کردند که نگرشها در مورد موضوعات زیست محیطی براساس اهمیت نسبی که هر شخص برای خود، دیگران و یا گیاهان و حیوانات قائل می‌شود، شامل نگرشهای خودگروی^۴، اجتماع‌گروی^۵ و زیست‌کره‌گروی^۶ می‌باشد (Schultz et al., 2004). کایزر و همکارانش (Kaiser et al., 2007) نیز بیان می‌کنند که نگرش زیست محیطی دربردارنده نگرانیهای خودپرستی، نودوستانه، زیست‌کره‌محوری است که هر کدام از این نگرانیها، یک نوعسبک زندگی محافظتی مثل خودگرایی، دیگرگرایی و زیست‌کره‌گرایی را مشخص می‌نماید. برخی مطالعات دیگر (مانند: Erdoan, 2009; Fielding et al., 2008; Alibeli and Johnson, 2009; Steg et al., 2005; Schultz et al., 2004) رفتار زیست محیطی را نتیجه جهان‌بینی‌ها^۷ مثل عقاید عمومی یا کلی درباره ارتباط بین انسانها و محیط زیست می‌دانند. یک جهان‌بینی‌ای که به طور وسیع مورد مطالعه قرار گرفته است، پارادایم اکولوژیکی جدید^۸ نام دارد (Steg et al., 2005). در واقع این مطالعات برای سنجش نگرش زیست محیطی، بر روی مقیاس پارادایم جدید اکولوژیکی (NEP) متمرکز شده‌اند. دانلاپ از پارادایم اکولوژیکی جدید (NEP) برای سنجش نگرشهای زیست محیطی عمومی و یا جهان‌بینی اکولوژیکی^۹ افراد استفاده کرده است. برخلاف دانلاپ، آیزن و فیشبین بیان می‌کنند که

1. Ecocentric
2. Anthropocentric
3. Egocentric
4. Egoistic
5. Social-Altruistic
6. Biospheric
7. Worldviews
8. New Environmental(or Ecological) Paradigm
9. Ecological Worldview

نگرشهای خاص^۱ درباره یک رفتار معین، نسبت به نگرشهای عمومی، پیش‌بینی‌کننده بهتری برای نیت رفتاری هستند (Fielding et al., 2008). بسیاری از تحقیقات (مانند: Vermeir and Verbeke, 2008; Davies et al., 2002) در سنجش نگرش، از گفته آیزن و فیشبین تبعیت نموده و نگرش خاص نسبت به رفتار زیست محیطی مورد نظر را می‌سنجند.

به هر روی، به نظر می‌رسد که تعاونیها پتانسیل خوبی برای حل مسائل زیست محیطی و حفظ منابع پایه داشته باشند. در واقع تعاونیها تشکلهای مردمی خودجوش هستند که با هدایت و حمایت دولتها، در جهت رفع نیازهای مشترک اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست محیطی به طور قانونمند و با ضوابط خاص تشکیل می‌شوند. از آنجا که روح تعاونیها، وجود همکاری و همیاری، آموزش و یادگیری، فعالیتهای مشترک اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی است، نقش اساسی در توسعه پایدار خواهند داشت (جمشیدی، ۱۳۸۳). از آنجا که مردم بدون آگاهی لازم، قادر به اقدام عملی مؤثری در زمینه محیط زیست نخواهند بود، تعاونیها، که از سوی مردم تشکیل شده و در جهت منافع و مصالح آنها فعال می‌باشند، مناسبترین کانونهای ایجاد این آگاهی به شمار می‌آیند (صفری شالی، ۱۳۸۰). در این باره گفتنی است اعلامیه کنگره اتحادیه بین المللی تعاونیها در سال ۱۹۹۲ تعاونیها را متعهد به ارتقای عملیات خود به منظور حفظ محیط زیست نموده است (جمشیدی، ۱۳۸۳).

بنابراین، توجه به تعاونیها به عنوان یکی از انواع نظامهای بهره برداری موفق، علاوه بر افزایش بهره وری و تولید، باعث سلامت محیط زیست و حفظ منابع طبیعی می‌شود. در واقع تعاونیها از طریق یکپارچه سازی اراضی کشاورزی، تجمیع تواناییهای پراکنده، زمینه بهره‌گیری از فناوریها نوین مثل کشاورزی دقیق را ایجاد می‌کنند و بنابراین می‌توانند نقش مهمی در راستای حفظ خاک داشته باشند. برای مثال تعاونیها از طریق افزایش بازده آبیاری و جلوگیری از هدر رفتن آب، نقش مؤثری در حفظ و نگهداری منابع آب سطحی و زیرزمینی دارند (صفری شالی، ۱۳۸۰). لذا سازماندهی کشاورزان در قالب تعاونیهای تولیدکشاورزی

1. Specific Attitudes

زمینه خوبی را فراهم آورده تا انجام برخی رفتارهای زیست محیطی پرهزینه (مثل شیوه های آبیاری تحت فشار و غیره) تسهیل شود. همچنین گردآوری کشاورزان در این تشکلهای فرصتی مناسب برای آموزش و تبادل تجربیات مثبت آنها فراهم کرده است. بنابراین می توان به توسعه تعاونیهای تولید کشاورزی به عنوان راهکاری در جهت ایجاد نگرش مثبت زارعان به حفظ منابع پایه توجه نمود.

و اما شیراز به عنوان یکی از شهرستانهای استان فارس همواره از تولیدکنندگان عمده محصولات کشاورزی بوده است. ولی در سالهای اخیر با مشکلات عدیده زیست محیطی رو به رو شده که تولید محصولات را در این شهرستان به خطر انداخته است. گفتنی است خشکسالیهای اخیر در استان فارس بر این مشکلات افزوده و باعث به خطر افتادن موقعیت زارعان در این شهرستان شده است (مندی زاده، ۱۳۸۹).

با این مقدمه، هدف کلی پژوهش حاضر بررسی نگرش زیست محیطی زارعان عضو و غیرعضو تعاونیهای تولید کشاورزی در شهرستان شیراز می باشد. در این راستا اهداف اختصاصی به شرح زیر است:

- تعیین رابطه (همبستگی) بین ویژگیهای زارعان عضو و غیر عضو تعاونیهای تولید کشاورزی با نگرش زیست محیطی؛
- شناخت و مقایسه عوامل مؤثر بر نگرش زیست محیطی زارعان عضو و غیرعضو تعاونیهای تولید کشاورزی شهرستان شیراز.

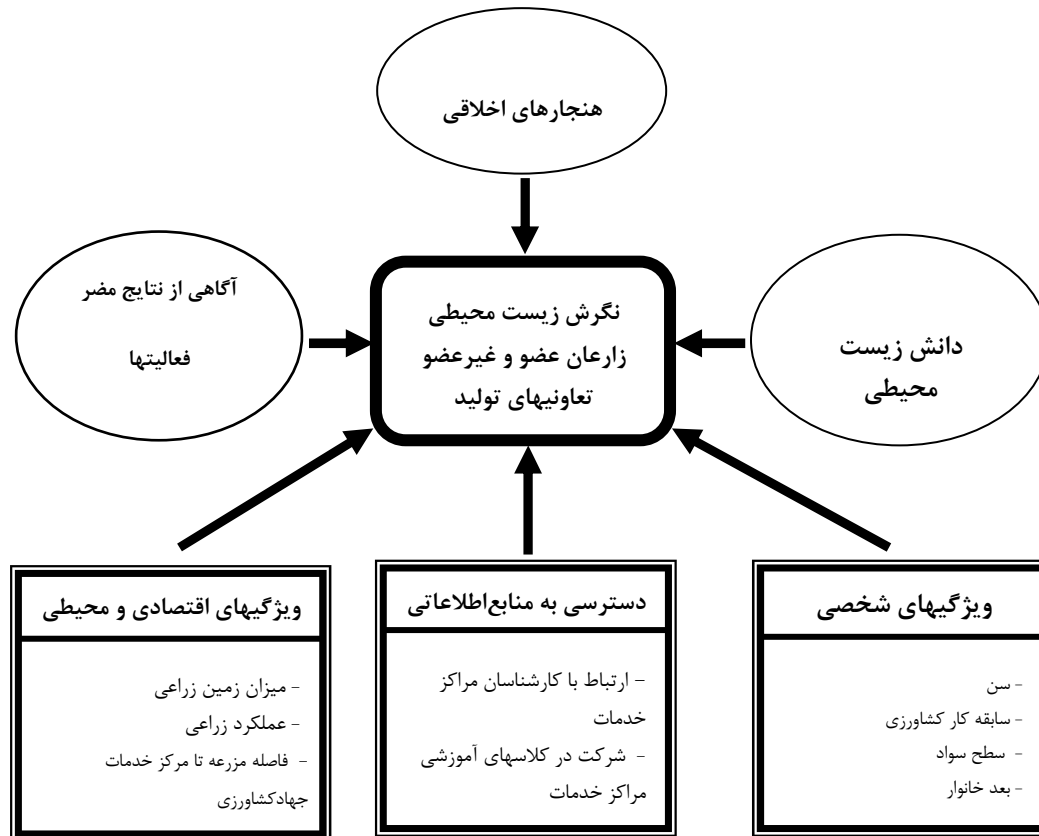
مبانی نظری و روش تحقیق

جامعه آماری این تحقیق شامل زارعان (عضو و غیرعضو تعاونیهای) شهرستان شیراز است. برای نمونه گیری، شیوه نمونه گیری تصادفی چند مرحله ای مورد استفاده قرار گرفت. بر این پایه، از ۳ بخش، ۷ دهستان و ۱۳ روستا، ۲۷۲ زارع برای نمونه گیری انتخاب شدند. در این بین ۷۰ زارع عضو تعاونی بودند و ۲۰۲ نفر در تعاونیها عضویت نداشتند.

برای جمع آوری اطلاعات، از پرسشنامه‌ای شامل سؤالات بسته و باز (به تعداد محدود) استفاده شد. یک سری از سؤالات بسته (مثل نگرش، آگاهی از نتایج مضر فعالیتها و غیره) به صورت مقیاسهای چنددرجه‌ای (طیف لیکرت از کاملاً مخالفم تا کاملاً موافقم) می باشد. سپس پاسخ آزمودنیها به هر یک از گویه ها از نظر عددی ارزشگذاری شد و حاصل جمع عددی این ارزشها نمره آزمودنی را در آن مقیاس تعیین نمود. برای تأیید روایی صوری پرسشنامه^۱ پرسشنامه، این ابزار در اختیار ۴ نفر از استادان بخش ترویج و آموزش کشاورزی دانشگاه شیراز قرار گرفت و بر اساس دیدگاه‌های آنان، اصلاحات لازم اعمال شد و سپس با انجام یک مطالعه راهنما^۲، با تکمیل ۳۲ پرسشنامه از افراد خارج از جامعه آماری، ضریب آلفای کرونباخ برای مقیاسهای نگرش زیست محیطی (۰/۸۸)، آگاهی از نتایج مضر فعالیتها (۰/۸۹) و هنجارهای اخلاقی (۰/۹۱) محاسبه گردید.

با توجه به شکل ۱، متغیر وابسته تحقیق، نگرش زیست محیطی زارعان است و متغیرهای مستقل شامل موارد زیر می باشد: ویژگیهای شخصی (سن، سابقه کار کشاورزی، سطح سواد و بعد خانوار)، ویژگیهای اقتصادی و محیطی (میزان زمین زراعی، عملکرد زراعی و فاصله مزرعه تا مرکز خدمات جهاد کشاورزی)، دسترسی به منابع اطلاعاتی (ارتباط با کارشناسان مراکز خدمات و شرکت در کلاسهای آموزشی مراکز خدمات)، میزان آگاهی از نتایج مضر فعالیتها، دانش زیست محیطی و اعتقاد به هنجارهای اخلاقی. در ادامه، شیوه سنجش هر یک از موارد فوق شرح داده می شود.

1. Face Validity
2. Pilot Study

شکل ۱. سازه های مؤثر بر نگرش زیست محیطی زارعان عضو و غیرعضو تعاونیهای تولید کشاورزی شهرستان شیراز

در این تحقیق، مقیاس مربوط به سنجش نگرش زیست محیطی شامل دو دسته سؤالات است: سؤالات مربوط به نگرش عام و خاص نسبت به محیط زیست. چهار سؤال برای سنجش نگرش عام نسبت به محیط زیست به کار برده شد که عمدتاً برگرفته از مقیاس پارادایم اکولوژیکی جدید (NEP) شامل حق انسانها برای تأمین نیازهایشان از محیط زیست، محدود

بودن منابع محیط زیست، حفظ محیط زیست برای نسلهای آینده و غیره می باشد. چهار سؤال نیز برای سنجش نگرش خاص زیست محیطی مورد استفاده قرار گرفت که در بردارنده مواردی همچون توافق یا عدم توافق با استفاده از نهاده های شیمیایی، سوزاندن کاه و کلش پس از برداشت محصول، به کارگیری شیوه های کم خاک ورزی و غیره می باشد. میزان توافق پاسخگویان براساس طیفی از کاملاً مخالفم تا کاملاً موافقم سنجیده شده است. در نهایت، پاسخهای داده شده به این ۸ سؤال با هم جمع شدند.

در مدل اجتماعی- روانشناختی رفتار نועدوستانه سوارتز (Davies et al., 2002); و نظریه VBN استرن (Stern, 2000)، متغیری به نام آگاهی از نتایج زیست محیطی فعالیتها وجود دارد. این متغیر به دنبال سنجش میزان آگاهی افراد از آثار و نتایج مضر فعالیتهایشان بر خودشان، دیگران و زیست بوم می باشد؛ بنابراین، سه دسته سؤال جهت سنجش میزان آگاهی افراد مورد استفاده قرار گرفت. در ابتدا، با ۳ سؤال، میزان آگاهی افراد از نتایج و آثار مضر فعالیتها بر خود سنجیده شد؛ برای مثال "استفاده از سموم شیمیایی، سلامت جسمی ام را به خطر می اندازد"، "از بین رفتن منابع آب و خاک، شغلم را تهدید می کند" و غیره. در مرحله دوم، با استفاده از ۴ سؤال، میزان آگاهی افراد از نتایج و آثار مضر فعالیتها بر دیگر افراد (دیگر کشاورزان و مصرف کنندگان) مورد سنجش قرار گرفت؛ برای مثال "استفاده زیاد از آب چاهها و رودخانه، باعث کاهش آب در دسترس دیگران می شود"، "استفاده از کودهای شیمیایی باعث سمی شدن محصولات تولیدی و در نتیجه آسیب به مصرف کنندگان می شود" و غیره. و در نهایت با ۴ سوال، آگاهی افراد از نتایج مضر فعالیتها برای زیست بوم (موجودات زنده، منابع آب و خاک و غیره) سنجیده شد؛ برای مثال "اثرات مخرب فعالیت های نادرست کشاورزی بر روی موجودات زنده بسیار اندک می باشد"، "استفاده زیاد از سموم و کودهای شیمیایی باعث آلوده شدن آب و خاک می شود" و غیره. گفتنی است که در انتها، پاسخهای این ۱۱ سؤال با هم جمع شدند.

برای سنجش متغیر هنجارهای اخلاقی از ۱۴ سؤال در قالب چهار بخش مجزا شامل سودمداری (منفعت طلبی)، صرفه جویی (پرهیز از اسراف)، مسئولیت پذیری و آینده‌نگری (دوراندیشی) استفاده شد. برای سنجش این ابعاد از هنجارهای اخلاقی، از گزینه‌هایی مانند: "به هر قیمتی باید هر ساله عملکرد زمینم را افزایش دهم"، "وقتی آب را هدر می‌دهم احساس گناه می‌کنم"، "حفظ آب، خاک و سایر بخش‌های محیط زیست وظیفه دولت است نه من"، و "با استفاده از شیوه‌های آبیاری بارانی و قطره‌ای می‌توانم آب چاه خود را برای سال‌های آینده حفظ کنم" استفاده گردید. پاسخهای داده شده به این ۱۴ سؤال با هم جمع شدند.

دانش برای هر فعالیت موفق‌تری ضروری است. در واقع افراد برای انجام فعالیتها به شکل صحیح، باید از دانش لازم برخوردار باشند. محققان مختلف، تقسیم‌بندی‌های متفاوتی از دانش ارائه داده‌اند. فریک و همکارانش (۲۰۰۴) سه بعد دانش زیست محیطی را مشخص کردند: دانش سیستمی^۱، دانش مرتبط با عمل^۲ و دانش سودمندی^۳. دانش سیستمی به سؤالات مرتبط با چگونگی عملکرد اکوسیستم برمی‌گردد؛ به عبارت دیگر، دانش در مورد اینکه چه مواردی موجب پیدایش مشکلات زیست محیطی می‌شود. دانش مرتبط با عمل شامل اطلاع فرد از انجام رفتارهای کاهنده مشکلات می‌باشد. دانش سودمندی به تعیین اثربخشی رفتارهای مختلف برای رفع مشکلات می‌پردازد و رفتار مناسب‌دارای بیشترین سود برای محیط زیست را تعیین می‌نماید (Frick et al., 2004). در این تحقیق سه سؤال باز در قالب انواع دانش سیستمی، عملی و سودمندی به کار گرفته شده است که شامل مزیت شیوه‌های آبیاری تحت فشار نسبت به آبیاری غرقابی، مضرات نهاده‌های شیمیایی برای محیط زیست و راهکارهای تأمین مواد غذایی اراضی کشاورزی می‌باشد. در نهایت، بر مبنای جوابهای کشاورزان به این

-
1. System Knowledge
 2. Action-Related Knowledge
 3. Effectiveness Knowledge

سؤالات، میزان دانش زیست محیطی هر زارع با استفاده از مجموع نمرات سه نوع دانش تعیین گردید.

در تحقیق حاضر برای تجزیه و تحلیل داده‌های به دست آمده از پیمایش، از نرم افزار آماری SPSS استفاده گردید و آماره‌های تی استیودنت (برای گروه‌های مستقل)، همبستگی پیرسون و رگرسیون چندگانه محاسبه شدند.

نتایج و بحث

بررسی و مقایسه عوامل مؤثر بر نگرش زیست محیطی و ویژگی‌های زارعان عضو و غیرعضو تعاونی‌های تولید کشاورزی

برپایه جدول ۱، مقایسه میانگین ویژگی‌های زارعان عضو و غیرعضو با استفاده از آزمون t (جدول ۱) نشان داد که آنها از لحاظ سطح سواد و میزان زمین زراعی تفاوت آماری معنی داری با هم ندارند، ولی زارعان عضو تعاونی مستتر بوده و به میزان بیشتری با کارشناسان ارتباط داشته و در کلاسهای آموزشی آنها شرکت کرده اند. همچنین سابقه کار کشاورزی، دانش زیست محیطی و عملکرد زراعی اعضای تعاونیها بیشتر از غیر اعضاست. در واقع زارعان عضو به دلیل ارتباطات بیشتر با کارشناسان کشاورزی، بهره بیشتری از کلاسهای آموزشی برده‌اند. البته گفتنی است کارشناسان مراکز خدمات نیز به دلیل سهولت در جمع‌آوری و آموزش به زارعان سازماندهی شده در قالب تعاونیها، تمایل زیادی به برقراری ارتباط با آنها دارند که این امر غالباً باعث فراموشی سایر کشاورزان در برنامه های توسعه کشاورزی می شود.

برپایه جدول ۱، میزان آگاهی زارعان عضو و غیرعضو تعاونی از نتایج مضر فعالیت‌هایشان برای خود و زیست کره از نظر آماری تفاوت معناداری ندارد، ولی اعضای تعاونی آگاهی بیشتری از نتایج مضر فعالیت‌هایشان برای دیگر انسانها داشته‌اند که این امر را می توان ناشی از آموزشهای بیشتری دانست که آنها دیده اند.

براساس جدول ۱، اعضای تعاونی تولید کشاورزی اعتقاد بیشتری به هنجارهای اخلاقی پرهیز از منفعت طلبی، صرفه جویی، مسئولیت پذیری و دوراندیشی دارند و بنابراین اخلاقی تر هستند. در واقع زارعان عضو معتقدند که باید از منفعت طلبی در فعالیتهای کشاورزی خودداری و ملاحظیات زیست محیطی را نیز لحاظ نمود و صرفاً اقتصادی فکر نکرد. به عبارتی آنها تمایل بیشتری به صرفه جویی در استفاده از منابع پایه (به خصوص منابع آبی) داشته و خود را در قبال استفاده از این منابع خدادادی مسئول و پاسخگو می دانند، از آینده نگری بیشتری برخوردارند و نیاز نسلهای بعدی (فرزندانشان) به این منابع را بیشتر درک نموده و معتقدند که باید در حفظ و نگهداری این منابع کوشید.

برپایه جدول ۱، اعضای تعاونیهای کشاورزی نگرش مثبت تری نسبت به حفظ محیط زیست و فعالیتهای زیست محیطی دارند و لذا زمینه لازم برای ترویج اقدامات زیست محیطی (از قبیل شیوه های آبیاری تحت فشار مثل بارانی و قطره ای، خاکورزی حفاظتی و غیره) وجود دارد و با سرمایه گذاری در این زمینه می توان شاهد انجام این رفتارهای زیست محیطی از سوی آنها بود. در این باره گفتنی است شاهرودی و همکارانش (۱۳۸۷) در تحقیقی در زمینه سنجش تأثیر تعاونی آب بران بر نگرش کشاورزان استان خراسان رضوی نسبت به مدیریت آب کشاورزی به این نتیجه رسیدند که نگرش بیش از نیمی از پاسخگویان (۵۵/۱٪) در شبکه آبیاری تعاونی آب بران نسبت به مدیریت آب کشاورزی در سطوح مثبت و نسبتاً مثبت قرار دارد که این امر حاکی از تأثیر مثبت عضویت در تعاونیها بر نگرش کشاورزان نسبت به توسعه و به کارگیری شیوه های زیست محیطی مانند مدیریت آب کشاورزی به خصوص سرمایه گذاری در فناوریهای آبیاری تحت فشار دارد.

جدول ۱. نتایج مقایسه میانگین عوامل مؤثر بر نگرش زیست محیطی و ویژگیهای زارعان عضو و غیر عضو تعاونیهای تولید کشاورزی با استفاده از آزمون t

متغیرها	زارعان عضو	زارعان غیر عضو	مقدار t	سطح معنی داری
سن (سال)	۴۸	۴۰	۶/۲۵	۰/۰۰۱
سطح سواد (سال)	۲/۷۸	۳/۴۱	-۱/۳۷	۰/۱۶
بعد خانوار	۵/۷۰	۴/۶۲	-۳/۷۵	۰/۰۰۱
فاصله مزرعه تا مراکز خدمات کشاورزی	۴/۳۵	۳/۱۹	-۲/۴۰	۰/۰۱
شرکت در کلاسهای آموزشی مراکز خدمات (نوبت در سال)	۰/۸۲	۰/۲۳	۶/۶۱	۰/۰۰۱
ارتباط با مراکز خدمات کشاورزی (بار در سال)	۲/۹۶	۱/۵۲	۵/۲۵	۰/۰۰۱
میزان زمین زراعی (هکتار)	۵/۷۳	۴/۵۱	۱/۹۳	۰/۰۵
عملکرد زراعی (تن در هکتار)	۴/۶۰	۳/۷۳	۳/۷۲	۰/۰۰۱
سابقه کار کشاورزی (سال)	۲۵	۱۶	۵/۷۱	۰/۰۰۱
دانش زیست محیطی (دامنه ۰ تا ۱۰)	۴/۴۷	۳/۹۲	۲/۲۶	۰/۰۲
آگاهی از نتایج مضر فعالیتها برای خود (دامنه ۱-۵)	۳/۲۲	۳/۱۱	۱/۷۶	۰/۰۷
آگاهی از نتایج مضر فعالیتها برای دیگر انسانها (دامنه ۱-۵)	۳/۱۹	۲/۸۸	۲/۶۰	۰/۰۱
آگاهی از نتایج مضر فعالیتها برای زیست کره (دامنه ۱-۵)	۳/۳۷	۳/۱۷	۱/۸۲	۰/۰۶
آگاهی از نتایج مضر فعالیتها* (دامنه ۱-۵)	۳/۲۹	۳/۰۴	۲/۳۸	۰/۰۱
منفعت طلبی (سودمداری) (دامنه ۱-۵)	۳/۱۶	۳/۴۵	-۲/۲۲	۰/۰۲
صرفه جویی (دوری از اسراف) (دامنه ۱-۵)	۳/۲۹	۳/۰۴	۲/۴۵	۰/۰۱
مسئولیت پذیری (دامنه ۱-۵)	۳/۲۴	۲/۹۰	۲/۴۸	۰/۰۱
دوراندیشی (آینده نگری) (دامنه ۱-۵)	۳/۱۴	۲/۸۱	۲/۷۳	۰/۰۰۷
هنجارهای اخلاقی* (دامنه ۱-۵)	۳/۱۷	۲/۷۹	۳/۷۲	۰/۰۰۱
نگرش زیست محیطی (دامنه ۱-۵)	۳/۴۰	۳/۱۷	۲/۱۲	۰/۰۳

مأخذ: یافته‌های تحقیق

* به دلیل اینکه این متغیرها در تحقیقات کشاورزی تاکنون چندان مورد توجه نبوده‌اند، ابعاد آنها نیز در جدول فوق و جدول ۲ آورده شد، ولی در تحلیل رگرسیونی که در ادامه ذکر می‌شود، مجموع ابعاد آنها به عنوان یک متغیر مورد استفاده قرار گرفت.

رابطه بین متغیرهای مؤثر بر نگرش زیست محیطی (متغیرهای مستقل) زراعان عضو و غیرعضو تعاونی تولید کشاورزی با نگرش زیست محیطی آنها

بررسی همبستگی متغیرهای مؤثر بر نگرش زیست محیطی زارعان (متغیرهای مستقل) با این نگرش (متغیر وابسته) نشان می دهد که بین نگرش زیست محیطی زارعان (عضو و غیرعضو تعاونی) و متغیرهایی مثل میزان دانش زیست محیطی، میزان آگاهی از نتایج مضر فعالیتها (برای خود، دیگران و زیست کره) و میزان اعتقاد به هنجارهای اخلاقی (دوری از منفعت طلبی، صرفه جویی، آینده نگرایی و مسئولیت پذیری) رابطه مثبت و معنی داری وجود دارد (جدول ۲). به عبارت دیگر، زراعانی که از دانش زیست محیطی بالاتری برخوردار بوده و آگاهی بیشتری از نتایج مضر فعالیتهاشان داشته و اعتقاد بیشتری به رعایت اصول اخلاقی در استفاده از منابع طبیعی داشته‌اند از نگرش مساعدتری نسبت به محیط زیست برخوردارند.

نگرش زیست محیطی زارعان عضو تعاونی با سطح سواد، میزان شرکت در کلاسهای آموزشی، ارتباط با کارشناسان زراعی، میزان زمین کشاورزی و عملکرد زراعی همبستگی و ارتباط مثبت و معنی داری دارد. این نتیجه نشان می دهد که زارعان عضو تعاونی که دارای سطح سواد و اراضی کشاورزی بیشتری بوده و ارتباطات زیادی با کارشناسان کشاورزی داشته‌اند، نگرش شان زیست محیطی تر است (جدول ۲).

نگرش زیست محیطی زارعان غیر عضو با سطح سواد، میزان ارتباط با کارشناسان کشاورزی و سابقه کار کشاورزی رابطه مثبت و معنی داری دارد. در واقع آنهایی که از سطح سواد و سابقه کار کشاورزی بیشتری برخوردار بوده و ارتباط بیشتری با کارشناسان کشاورزی داشته‌اند نگرش مساعدتری نسبت به حفظ محیط زیست دارند (جدول ۲).

جدول ۲. نتایج آزمون همبستگی بین متغیر وابسته با متغیرهای مستقل

متغیرها	عضو		غیر عضو	
	ضریب همبستگی	سطح معنی داری	ضریب همبستگی	سطح معنی داری
	(r)	(p)	(r)	(p)
سن	۰/۰۱	۰/۸۳	۰/۱	۰/۴۱
سطح سواد	۰/۲۳	۰/۰۰۱	۰/۳۴	۰/۰۰۶
بعد خانوار	۰/۰۲	۰/۷۱	-۰/۲۲	۰/۰۹
شرکت در کلاسهای آموزشی مراکز خدمات	۰/۳۳	۰/۰۰۰۱	-۰/۰۸	۰/۴۹
فاصله مزرعه تا مرکز خدمات کشاورزی	-۰/۰۱	۰/۸	-۰/۲۳	۰/۰۶
ارتباط با کارشناسان مراکز خدمات جهاد کشاورزی	۰/۲۹	۰/۰۰۰۱	۰/۴	۰/۰۰۱
میزان زمین زراعی	۰/۲۶	۰/۰۰۱	۰/۰۴	۰/۷۲
عملکرد زراعی	۰/۲	۰/۰۰۳	۰/۰۹	۰/۴۵
سابقه کار کشاورزی	۰/۰۸	۰/۲	۰/۲۶	۰/۰۳
دانش زیست محیطی	۰/۴۴	۰/۰۰۰۱	۰/۲۹	۰/۰۱
آگاهی از نتایج مضر فعالیتها برای خود	۰/۳۸	۰/۰۰۰۱	۰/۶۹	۰/۰۰۰۱
آگاهی از نتایج مضر فعالیتها برای دیگر انسانها	۰/۴۸	۰/۰۰۰۱	۰/۷۳	۰/۰۰۰۱
آگاهی از نتایج مضر فعالیتها برای زیست کره	۰/۴۶	۰/۰۰۰۱	۰/۷۶	۰/۰۰۰۱
آگاهی از نتایج مضر فعالیتها	۰/۵۱	۰/۰۰۰۱	۰/۸۱	۰/۰۰۰۱
منفعت طلبی (سودمداری)	-۰/۴۲	۰/۰۰۰۱	-۰/۴۹	۰/۰۰۰۱
صرفه جویی (دوری از اسراف)	۰/۴۴	۰/۰۰۰۱	۰/۵۲	۰/۰۰۰۱
مسئولیت پذیری	۰/۴۹	۰/۰۰۰۱	۰/۶۷	۰/۰۰۰۱
دوراندیشی (آینده نگری)	۰/۴۲	۰/۰۰۰۱	۰/۷۳	۰/۰۰۰۱
هنجارهای اخلاقی	۰/۴۶	۰/۰۰۰۱	۰/۶۲	۰/۰۰۰۱

مأخذ: یافته‌های تحقیق

نتایج رگرسیون چندگانه

بررسی میزان توانایی متغیرهای مستقل تحقیق در پیش بینی نگرش زیست محیطی اعضای تعاونیها حاکی از آن است که سه متغیر میزان آگاهی از نتایج مضر فعالیتها، دانش زیست محیطی و اعتقاد به هنجارهای اخلاقی در مجموع توانسته اند ۳۶ درصد از تغییرات در نگرش زیست محیطی زارعان عضو را تبیین نمایند که در این بین، میزان آگاهی از نتایج مضر فعالیتها با پیش بینی ۲۷ درصد از تغییرات، بیشترین تأثیر را بر روی جهتگیری نگرش زارعان عضو نسبت به حفظ محیط زیست داشته است (جدول ۳).

جدول ۳. نتایج رگرسیون چندگانه به منظور سنجش توانایی متغیرهای مستقل تحقیق در

پیش بینی نگرش زیست محیطی زارعان عضو تعاونی

متغیرها	R	R ²	\bar{R}^2	تغییرات R ²	B	Beta	سطح معنی داری
آگاهی از نتایج مضر فعالیتها	۰/۵۲	۰/۲۷	۰/۲۷	۰/۲۷	۰/۳۱	۰/۳۱	۰/۰۰۰۱
دانش زیست محیطی	۰/۵۷	۰/۳۳	۰/۳۲	۰/۰۵	۰/۰۹	۰/۲۲	۰/۰۰۰۱
هنجارهای اخلاقی	۰/۰۶	۰/۳۶	۰/۳۵	۰/۰۲	۰/۲۱	۰/۲	۰/۰۰۰۴

مأخذ: یافته‌های تحقیق

باتوجه به ضرایب بتا (Beta) در جدول ۳، رابطه نگرش زیست محیطی زارعان عضو

تعاونیهای تولید کشاورزی را می توان به صورت زیر بیان نمود:

$$Y = 1/25 + 0/31X_1 + 0/22X_2 + 0/2X_3$$

که در آن:

Y = نگرش زیست محیطی زارعان عضو تعاونیهای تولید کشاورزی

X_1 = میزان آگاهی از نتایج مضر فعالیتها

X_2 = میزان دانش زیست محیطی

X_3 = اعتقاد به هنجارهای اخلاقی

همان طور که در جدول ۴ مشاهده می شود، بررسی توانایی متغیرهای مستقل تحقیق در پیش بینی نگرش زیست محیطی زارعان غیرعضو تعاونی ایضاً با استفاده از رگرسیون چندگانه نشان داد که دو متغیر آگاهی از نتایج مضر فعالیتها و ارتباط با کارشناسان کشاورزی (از گروه دسترسی به منابع اطلاعاتی) توانسته اند حدود ۷۰ درصد از تغییرات در نگرش آنها را تبیین نمایند به طوری که میزان آگاهی از نتایج مضر فعالیتها سهم ۶۵ درصدی دارد.

جدول ۴. نتایج رگرسیون چندگانه به منظور سنجش توانایی متغیرهای مستقل تحقیق در

پیش بینی نگرش زیست محیطی زارعان غیرعضو تعاونی

متغیرها	R	R ²	\bar{R}^2	تغییرات R ²	B	Beta	سطح معنی داری
آگاهی از نتایج مضر فعالیتها	۰/۸۱	۰/۶۵	۰/۶۵	۰/۶۵	۰/۸۲	۰/۷۵	۰/۰۰۰۱
ارتباط با کارشناسان کشاورزی	۰/۸۳	۰/۶۹	۰/۶۸	۰/۰۳	۰/۱	۰/۲	۰/۰۰۸

باتوجه به ضرایب بتا (Beta) در جدول ۴، رابطه نگرش زیست محیطی زارعان

غیرعضو تعاونیهای تولید کشاورزی را می توان به صورت زیر بیان نمود:

$$Y = 0.51 + 0.75 X_1 + 0.2 X_2$$

که در آن:

$$Y = \text{نگرش زیست محیطی زارعان غیرعضو تعاونیهای تولید کشاورزی}$$

$$X_1 = \text{میزان آگاهی از نتایج مضر فعالیتها}$$

$$X_2 = \text{میزان ارتباط با کارشناسان}$$

نتیجه گیری و پیشنهاد

این پژوهش با هدف کلی بررسی و مقایسه نگرش زیست محیطی زارعان عضو و غیرعضو

تعاونیهای تولید کشاورزی در شهرستان شیراز انجام شد و در آن نتایج زیر به دست آمد:

- زارعی که عضو تعاونی بودند به میزان بیشتری با کارشناسان کشاورزی ارتباط داشته و در کلاسهای آموزشی آنها بیشتر شرکت کرده اند. این امر نشان می دهد که احتمالاً عضویت در تعاونیها باعث ایجاد ارتباطات بیشتر این زارعان با کارشناسان شده و زمینه خوبی برای بهره‌مندی از اطلاعات علمی برای آنها فراهم آورده است. البته در این بین نباید زارعان غیرعضو را که ارتباط زیادی با کارشناسان هم نداشته‌اند فراموش کرد.

- دانش زیست محیطی و عملکرد زراعی اعضای تعاونیها بیشتر از سایرزارعان بود. این امر شاید به دلیل آگاهیهای بیشتر زارعان عضو تعاونیها بر اثر ارتباط با کارشناسان و یا تأمین نهاده‌های پرهزینه (مثل ماشین آلات کشاورزی و تجهیزات آبیاری تحت فشار) توسط تعاونیها باشد که به هر حال می تواند حاکی از تأثیرگذاری تعاونیهای منطقه بر افزایش دانش زیست محیطی و در نتیجه افزایش عملکرد باشد. لذا باید دانش و معلومات جدید زیست محیطی از طریق این تعاونیها نشر داده شود تا با همه گیر شدن آن بتوان گامی به سوی حفظ منابع زیست محیطی منطقه برداشت.

- اعضای تعاونی آگاهی بیشتری از نتایج مضر فعالیت‌هایشان برای دیگر انسانها داشتند که این امر را می توان ناشی از آموزشهای بیشتری دانست که آنها دیده اند. بنابراین باید با ارائه آگاهیها در زمینه تأثیرگذاری فعالیت‌های درست و نادرست کشاورزی بر سایر روستاییان یا مصرف کنندگان شهری، تلاش کرد که زارعان غیرعضو را، که اطلاعات کمی در این زمینه دارند، آگاه کرد و زمینه بروز رفتارهای زیست محیطی را در آنها فراهم نمود.

- اعضای تعاونی تولید کشاورزی اعتقاد بیشتری به هنجارهای اخلاقی از قبیل پرهیز از منفعت طلبی، صرفه جویی، مسئولیت پذیری و دوراندیشی دارند و بنابراین اخلاقی تر عمل می کنند. این امر لزوم ارائه آموزشهای اخلاقی برای زارعان غیرعضو را، نمایان می سازد. در این راستا می توان از زارعان عضو تعاونی که مقبولیت بیشتری در سطح روستا دارند برای آموزش و تأثیرگذاری بر سایرین استفاده نمود.

- زارعان عضو تعاونیه‌های تولید کشاورزی نگرش مثبت تری نسبت به حفظ محیط زیست دارند که می‌توان دلیل عمده این تفاوت را به فعالیتهای اجتماعی و برنامه‌های آموزشی تعاونیها مربوط دانست. بنابراین، ارائه برنامه‌های آموزشی زیست محیطی توسط کارشناسان از طریق تعاونیها می‌تواند بر جهتگیری هر چه بیشتر نگرش زارعان به سوی حفظ منابع زیست محیطی و در نتیجه انجام رفتارهای مناسب تأثیر گذار باشد.

- نتایج برای هر دو دسته زارعان عضو و غیرعضو نشان داد که متغیر میزان آگاهی از نتایج مضر فعالیتهای غیرزیست محیطی نقش تعیین کننده در جهتگیری نگرش زارعان به سوی مسائل زیست محیطی دارد. بنابراین با ارائه آموزشهای لازم و آگاه سازی کشاورزان از آثار زیانبار فعالیتهایشان بر منابع پایه می‌توان انتظار داشت که نگرش مساعدتری در مورد اقدامات زیست محیطی پیدا کنند. البته در این بین آموزش مسائل اخلاقی (پرهیز از منفعت طلبی، صرفه جویی، مسئولیت پذیری و آینده نگری) جایگاه ویژه ای در سوق دادن نگرش زارعان عضو تعاونی به سوی محیط زیست دارد.

منابع

۱. جمشیدی، ح. (۱۳۸۳). بررسی نقش، جایگاه و اهمیت تعاونی‌ها در توسعه و گسترش آموزش‌های زیست محیطی در کشور. فصلنامه تعاون، شماره ۱۵۳، صفحات ۴۶-۵۱.
۲. شاهرودی، ع. ا.، چیدری، م. و پزشکی‌راد، ع. (۱۳۸۷). تأثیر تعاونی آب بران بر نگرش کشاورزان نسبت به مدیریت آب کشاورزی: مطالعه موردی استان خراسان رضوی. مجله اقتصاد و توسعه کشاورزی (علوم و صنایع کشاورزی)، سال بیست و دوم، شماره ۲، صفحات ۷۱-۸۵.
۳. صفری شالی، ر. (۱۳۸۰). نقش تعاونی‌های تولید روستایی در توسعه پایداربخش کشاورزی. ماهنامه اطلاعات سیاسی، اقتصادی، شماره ۱۶۷-۱۶۸، صفحات ۲۱۲-۲۱۹.
۴. منتی‌زاده، م. (۱۳۸۹). بررسی رفتارهای زیست محیطی زارعان شهرستان شیراز، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه شیراز.

5. Alibeli, M. A., and Johnson, C. (2009). Environmental concern: A cross national analysis. *Journal of International and Cross- Cultural Studies*, 3(1), 1-10.
6. Davies, J., Foxall, G. R., and Pallister, J. (2002). Beyond the intention-behaviour mythology: An integrated model of recycling. *Marketing Theory*, 2(1), 29-113.
7. Erdoan, N. (2009). Testing the new ecological paradigm scale: Turkish case. *African Journal of Agricultural Research*, 4(10), 1023-1031.
8. Fielding, K. S., McDonald, R., and Louis, W. R. (2008). Theory of planned behaviour, identity and intentions to engage in environmental activism. *Journal of Environmental Psychology*, 28(4), 318-326.
9. Kaiser, F. G., Frick, J., and Wilson, M. (2004). Environmental knowledge and conservation behavior: exploring prevalence and structure in a representative sample. *Personality and Individual Differences*, 37(8), 1597-1613.
10. Garling, T., Fujii, S., Garling, A., and Jakobsson, C. (2003). Moderating effects of social value orientation on determinants of proenvironmental behavior intention. *Journal of Environmental Psychology*, 23(1), 1-9.
11. Hansla, A., Gamble, A., Juliusson, A., and Garling, T. (2008). The relationships between awareness of consequences, environmental concern, and value orientations. *Journal of Environmental Psychology*, 28(1), 1-9.

12. Lichtenberg, E., and Zimmerman, R. (1999). Information and farmers' attitudes about pesticides, water quality, and related environmental effects. *Agriculture, Ecosystems and Environment*, 73(3), 227-236.
13. Murphy, T. P. (2004). *The second minnesota report card on environmental literacy: A survey of adult environmental knowledge, attitudes and behaviour*, Minnesota office of Environmental Assistance.
14. Schultz, P. W., Shriver, C., Tabanico, J. J., and Khazian, A. M. (2004), Implicit connections with nature. *Journal of Environmental Psychology*, 24(1), 31-42.
15. Snelgar, R. S. (2006). Egoistic, altruistic, and biospheric environmental concerns: Measurement and structure. *Journal of Environmental Psychology*, 26(2), 87-99.
16. Steg, L., Dreijerink, L., and Abrahamse, W. (2005). Factors influencing the acceptability of energy policies: A test of VBN theory. *Journal of Environmental Psychology*, 25(4), 415-425.
17. Stern, P. C. (2000). Toward a coherent theory of environmentally significant behavior. *Journal of Social Issues*, 56(3), 407-424.
17. Thompson, S.C.G., and Barton, M. A. (1994). Ecocentric and anthropocentric attitudes: toward the environment. *Journal of Environmental Psychology*, 14(2), 149-157.
18. Vermeir, I. and Verbeke, W. (2008). Sustainable food consumption among young adults in Belgium: Theory of planned behaviour and the role of confidence and values. *Ecological Economics*, 64(3), 542-553.